

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**ДЕЛОТВОРНОСТ ПРАВДЕ И ДУГОТРАЈНОСТ
ПРАВНОГ ПОРЕТКА**

(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Марко Трајковић

Студент:

Мина Трајковић

Број индекса: М049/23-О

Ниш, 2024. године

Садржај

I. Увод.....	3
II. Појам права	5
III. Правда као вредносни елемент права.....	8
IV. Правна норма и појединац.....	11
V. Делотворност и целисходност	14
VI. Позитивистичка школа права	18
VII. Нормативистичка школа права	21
VIII. Психолошка теорија права	23
IX. Школа интересне јуриспруденције.....	26
X. Сукоб правних школа у погледу делотворности правног поретка	28
XI. Да ли право користи јачему?	31
XII. Појам принуде у праву и у чему се он огледа?	33
XIII. Да ли је ефикасно право услов за његову примену?	38
XIV. Који фактори утичу на дуготрајност правног поретка?	40
XV. Закључак.....	42
XVI. Литература	44
XVII. Сажетак.....	46
XVIII. Abstract	47
XIX. Биографија	48

I. Увод

Право, као основни стуб сваког друштва, представља сложену мрежу правила и норми која регулише понашање појединаца и институција. Његова суштина није само у одржавању реда и остваривању правде, већ и у осигуравању стабилности и остваривању напретка унутар једног друштва. Право узето као систем правила није статичан систем, он је динамичан, жив је и подложен дубоким промишљањем о својој природи и свом утицају. Када разматрамо делотворност правде, морамо се ослонити на разумевање да право само по себи, па ни правда као његов вредносни елемент, не постоји у вакууму. Њена ефикасност није само питање техничке примене или формалне усаглашености, већ нешто што је дубоко укорењено у свести и уверењима људи који га живе и поштују. Право које није способно да се имплементира у стварном животу, које није довољно јасно или које нема адекватне механизме за спровођење, брзо постаје бескорисно, те у том контексту, ефикасност права постаје неодвојива од његове способности да постигне правду у свакодневним ситуацијама, што захтева не само формалну усаглашеност већ и дубоку перцепцију правде и реда. Међутим, није само делотворност и ефикасност гарант дуготрајног правног поретка. Дуготрајност правног поретка не зависи само од техничких аспеката примене закона, већ и од дубоких филозофских и друштвених принципа који осигуравају његову стабилност и одрживост. Прво, правна кохерентност и стабилност су од суштинске важности. Правни систем који показује унутрашњу логичку повезаност и доследност, где су закони јасни и предвидљиви, омогућава појединцима да разумеју и прихвате правне норме. Честе и непредвидиве промене у законодавству могу створити осећај несигурности и подрити поверење у правни систем, те стога, кохерентност правног система није само технички аспект, већ и филозофска поставка која осигурава стабилност и дуготрајност правног поретка. Легитимитет правног поретка такође игра кључну улогу у његовој дуготрајности. Легитимитет није само формална законитост, већ и суштинска перцепција правде, транспарентности и моралне исправности. Када грађани осећају да правни систем одражава њихове вредности и уверења, они га подржавају и поштују. Легитимитет се ствара кроз праведне законе и праведну примену тих закона, што осигурава да правни систем буде прихваћен и подржан од стране друштва. Дакле, правни поредак који није у складу с моралним принципима и праведношћу ризикује да буде

одбачен и игнорисан. Прилагодљивост и флексибилност правног система представљају још један аспект његове дуготрајности, те тако правни поредак мора бити у стању да се прилагоди промењеним условима и изазовима. Савремено друштво, у својој динамици и разноврсности, захтева од правног система да се адаптира и развија, да укључи нове институције и механизме који могу да одговоре на нове потребе и изазове. Прилагођавање закона и правних института није само техничко питање, већ оно представља један захтев за дубоко промишљање о начину на који право може остати релевантно и ефикасно у мењајућем свету. Концепт делотворности и његово место у оквиру једног правног система па и друштва генерално мењао се кроз историју, те су га различите правне школе посматрале на различите начине, а увек полазивши управо од појма права и перцепције правног система. Право и правни систем представљају живу структуру која се развија у складу с потребама друштва, док разумевање ефикасности, легитимитета, кохерентности и прилагодљивости правног поретка омогућава дубље увид у начин на који правни системи могу остати стабилни и одрживи. Истраживање ових аспеката не само да осветљава функционалност правног система, већ и осигурава да он остаје истински израз вредности и принципа правде у друштву.

II. Појам права

При одређивању појма прва и схватању његове суштине, кључно је и обавезно разложити различита схватања права и развој права кроз историју у филозофско – правној мисли. Право је свакако један од основних друштвених феномена, кључан за функционисање и организацију заједнице, док је само дефинисање појма права комплексан задатак који је привукао пажњу многих филозофа и правних теоретичара кроз историју, те су се тако обликовали правни системи и истраживала суштина и сврха права. У потрази за суштином и у напорима да се дефинише појам права, једно од централних питања је разумевање природе права, његове улоге у друштву и односа између права и морала у оквиру једног друштва. Херберт Харт дао је значајан допринос разумевању појма права, те у свом дефинисању појма права направио јасну и недвосмислену границу између права и морала, тврдећи да је "Постојање права једна ствар, а његова ваљаност или неваљаност друга ствар"¹, на који начин је дошао до закључка да уколико неко правно правило није морално не значи да оно и даље није правно правило, што се може разумети и у супртном смеру, то што је једно правилно морално не значи и да је правно правило самом моралношћу. Поставивши јасну разлику између права и морала, истичући да право може постојати независно од моралних норми, свакако је утемељио као истиниту чињеницу да иако се правни системи често ослањају на моралне вредности, право као такво не мора увек бити морално праведно. Овај концепт је познат као правни позитивизам, који се супротставља природном праву које тврди да право мора бити утемељено на моралним принципима. Такође, Хартова аналитичка филозофија права има за циљ да пружи јасан и прецизан опис структуре правних система, одвајајући дескриптивне анализе права од нормативних моралних оцена. Поред Харта и Ханс Келзен је један од заговорника правног позитивизма, чија чиста теорија права настоји да "очисти" правну науку од социолошких, политичких и моралних аспеката, фокусирајући се на формалну структуру правног поретка. Како и сам наводи "Чиста теорија права је теорија позитивног права, која жели да правну науку ослободи свих елемената који су јој страни, јер правна наука не може да се петвори у природну науку."² Келзенова теорија постулира "Грунднорм" или основну норму као темељ сваког правног система, која је

¹ Херберт Харт, *Огледи из филозофије права*, Београд, 2003, 58.

² Ханс Келзен, *Чиста теорија права*, Београд, 1998, 11.

претпостављена, али не може бити доказана. Битно је нагласити да различити приступи у филозофији права показују да је појам права вишезначан и динамичан, те тако Имануел Кант полази од скроз супротне мисли, а то је да морални закон има своју аутентичност и чистоту, те се моралном закону покоравамо због његове унутрашње вредности.³ Кант наводи "Делај само према оној максими за коју у исто време можеш желети да она постане један општи закон"⁴, а из које мисли се утврђује јака повезаност права и норме са моралом у Кантовој мисли. Он свакако придаје значај јакој повезаношћу између права и морала, те је мишљења да субјект у друштву треба поступати онако да његово понашање без задршке може бити дефинисано као норма. Хегелов појам права заснива се на дијалектичком приступу, који право посматра као динамичан процес у којем се кроз сукоб и помирење супротности постиже развој слободе и моралности. За Хегела су филозофија права и само право нераздвојни, те дефинише право као реализацију слободе кроз објективни поредак у коме се појединци препознају као слободна и разумна бића. Према Хегелу, право је нераздвојиво од морала и етике, јер се истинска слобода може остварити само унутар једне етичке заједнице. Слободу коју истиче у први план приликом дефинисања појма права, дефинише максимом "буди особа и поштуј друге као особе"⁵ Са друге стране, Рудолф фон Јеринг је у свом дефинисању појма права направио јасну повезаност између права и принуде, те навео да "Право без принуде не постоји, не може да постоји као што нема ватре која не гори, светлости која не сија"⁶ Јеринг је одбацио формалистички и апстрактни приступ праву, који је био карактеристичан за његове претходнике, и уместо тога истицао да право има практичну функцију у друштву. Према њему, право није само скуп правила, већ средство за постизање друштвених циљева и задовољавање потреба. Он је наглашавао да је борба за право суштинска компонента правног живота. Право, по Јерингу, служи као инструмент за остваривање правде и заштиту интереса појединаца и друштва у целини. Ово се може постићи само кроз активну улогу појединаца у борби за своја права. За Јеринга, правна норма није само апстрактно правило, већ средство за постизање практичних резултата у друштву. Он је сматрао да право треба да промовише не само формалну правду већ и социјалну правду, односно да доприноси општем добру и друштвеној хармонији. Овај приступ праву имао је значајан утицај на развој социолошке и

³ Имануел Кант, *Заснивање метафизике морала*, Београд, 1981, 19.

⁴ *Ibid.*, 62.

⁵ Г.В.Ф. Хегел, *Основне црте филозофије права*, Сарајево, 1980, 84

⁶ Рудолф фон Јеринг, *Циљ у праву*, Подгорица, 1998, 146.

реалистичке правне теорије, наглашавајући важност друштвених и економских фактора у правном систему. Појам права је културни појам, тачније појам једне стварности повезане са вредношћу, једне стварности, чији је смисао да служи некој вредности.⁷ Полазећи од мисли Густава Радбурха, ваља разложити делотворност на све аспекте од којих је саткана. Ако је срж и потреба сваког права да буде примењено, онда ће тој тежњи права погодовати целисходност и делотворност као вредности без којих ефикасне примене права и нема. Правници су у жељи да формирају општи концепт делотворности полазили од различитих ставова и схватања. Тако за Радбурха, као заговорника позитивистичке школе права, смисао делотворности полази од правних норми и институција. Ако норма у бити није прописана како би се примењивала, неће ни заживети а самим тим неће ни остварити своју вредносну функцију, већ ће само бити мртво слово на папиру. На нашим просторима, Радомир Лукић је истакао важност државе у правном систему, наводећи да је држава кључни фактор у стварању, примени и спровођењу права. Према њему, држава има улогу гаранта правног поретка и обезбеђује да се правне норме поштују и примењују на доследан и правичан начин. Један од важних аспеката Лукићеве дефиниције права је и његова критика формалистичког и апстрактног приступа праву. Лукић је заговарао да право треба посматрати као динамички процес који укључује сталну интеракцију између норми и друштвене стварности. Он је наглашавао да је неопходно разумети право у контексту његове друштвене функције и утицаја на понашање људи и друштвене односе. Лукићева дефиниција права обухвата и елементе правичности и моралности. Он је сматрао да право треба да буде у складу са моралним принципима и да доприноси општем добру и праведности у друштву. Овај приступ праву одражава Лукићеву веру у важност етичких вредности у правном систему и његову посвећеност правди као кључном принципу права. Сходно свему наведеном, дефинисање појма права зависи од мултидимензионалног приступа који обухвата историјске, филозофске, социолошке и практичне аспекте. Различити теоретичари и филозофи права допринели су обликовању савременог разумевања овог феномена, а без обзира на разнолике приступе, кључно је препознати да право мора бити динамично и адаптивно, рефлектујући друштвене промене и етичке вредности, на који начин се осигурава његова делотворност и значај у функционисању друштва.

⁷ Густав Радбурх – *Филозофија права*, Београд, 1980, стр. 15

III. Правда као вредносни елемент права

Вредносни аспект права представља есенцијални део правног система и обухвата скуп вредности, принципа и идеала који стоје у основи правног поретка и одређују његову сврху, циљеве и начин функционисања. Право се не може оголити од вредности, оно без свог вредносног аспекта и не може остварити своју бит. Вредности као такве могу истовремено представљати и објективну и субјективну категорију, посебно имајући у виду и генералну сатканост човека од онога што му је дато и онога што је сам изградио. Правни систем који има одређени скуп вредности и човек са својим унутрашњим вредносним скупом, нису један наспрам другог, они су један поред другог, и стожер ефикасног правног система и правде као императива једног друштва. Наспрам ове је и теорија да су субјективне и објективне вредности апсолутно раздвојене и непомирљиве, односно да колико год јака и обавезујућа била једна правна норма, не може бити ефикасна уколико је систем унутрашњих вредности човека не познаје као јаку и обавезујућу. У овом проматрању вредности као таквих, битно је нагласити да оне могу постојати и независно од наше воље, јер их човек није створио, већ су му дате. Када би вредности биле производ човека, он би могао да их уништи, али вредност истине неће нестати зато што је неко лажов, као што ни слобода неће нестати зато што је неки правни поредак негира.⁸ Аксиологија права представља филозофску дисциплину која проучава вредности и вредносне димензије правног система. Кроз призму аксиологије, право се посматра не само као скуп техничких правила и процедура, већ као комплексна мрежа која одражава дубље моралне, политичке и онтолошке вредности друштва. Полазећи од основе аксиологије права, у њој лежи уверење да правни систем не може бити неутралан по питању вредности, већ да инхерентно одражава и промовише одређене идеале и циљеве. Правне норме и институције, стога, постају инструменти путем којих се остварују ови вредносни циљеви, а аксиологија права се бави управо анализом ових вредносних димензија. Један од кључних концепта аксиологије права је идеја о правди. Правда представља централну вредност у правном систему, која се манифестује кроз идеје о једнакости, стабилности, миру, целисходности, делотворности, правне сигурности. Кроз призму аксиологије, правда се не посматра само као апстрактан идеал, већ као темељна

⁸ Марко Трајковић – *Увод у право*, Ниш, 2022, стр. 402

вредност која обликује правни систем и утиче на његов просперитет. Поред правде, аксиологија права се бави и анализом других вредности као што су слобода, достојанство, солидарност и правичност. Свака од ових вредности има своје место у правном систему и утиче на његову структуру, функцију и ефикасност. На пример, поштовање индивидуалних слобода може захтевати ограничења моћи државе, док идеја о солидарности може оправдати редистрибутивне политике које обезбеђују социјалну правду, док све то заједно гледано представља стожер јаког правног система и стабилне државе. Битно је истакнути и да аксиологија права не подразумева једнозначно усаглашене вредности, већ препознаје да друштва могу имати различите приоритете и перспективе. Филозофски приступ аксиологији права подразумева континуирану рефлексију о моралним принципима који обликују правни систем и утичу на његову делотворност. Самим тим, посматрајући једну дисциплину попут аксиологије право, не може се не дотаћи питања легитимности, моралне интегритетности и правичности правног система у целини. У крајњем смислу, не може се правни систем и право посматрати без аксиологије, оне не представља само технички инструмент за пуко разумевање једне дисциплине, она је морални ентитет који препознаје и одржава идеале и вредности једног друштва и правног система уопште. Спознајом аксиологије, следује и спознаја као и суштинско разумевање улоге вредности у обликовању правног система и основе за промишљање о њему. Правда је један од основних и најзначајнијих концепата у праву, чинећи суштински вредносни елемент који усмерава и оправдава постојање и примену правних норми. У аксиологији права, која проучава вредности и етичке принципе у основи правног система, правда заузима централно место као кључна вредност којој правни системи теже. Филозофи и правни теоретичари су кроз историју настојали да дефинишу и разумеју шта правда подразумева, како у теорији тако и у пракси. Платон, један од првих филозофа који се бавио правдом, дефинисао је правду као хармонију у друштву, где сваки појединац и институција обављају своје дужности на начин који доприноси општем добру. Аристотел је правду поделио на дистрибутивну, која се бави правичном расподелом добара и терета у друштву, и корективну, која исправља неправде и враћа равнотежу. Ови класични концепти и даље имају значајан утицај на савремено разумевање правде. Право као институција настоји да обезбеди правду кроз правичне законе и поступке, осигуравајући да сваки појединац добије оно што му припада. Међутим, постоји стална тензија између формалне правде, која се односи на примењивање закона на једнак начин

за све, и материјалне правде, која тражи да се узму у обзир специфичне околности и потребе појединаца. У том контексту, закон и правда не морају увек бити у складу; постоје ситуације у којима формална примена закона може довести до неправедних резултата, што доводи до потребе за реформама и етичким разматрањима у правном систему. Џон Ролс, један од значајних савремених филозофа, увео је концепт "правде као правичности" ⁹(*justice as fairness*), који се фокусира на осигурање једнаких могућности и праведну расподелу ресурса у друштву. Ролсова теорија је утицала на модерне правне системе, нарочито у контексту људских права и социјалне правде, наглашавајући важност правичних институција које осигуравају равноправност и заштиту основних права свих појединаца. У аксиолошком контексту, правда се не може посматрати одвојено од других вредности као што су слобода, једнакост и солидарност. Ове вредности су међусобно повезане и чине оквир унутар којег се правда остварује. На пример, правни систем који обезбеђује слободу говора и вероисповести доприноси остварењу правде тако што осигурава основна права и слободе појединаца. Истовремено, солидарност као вредност подстиче стварање система социјалне заштите који осигуравају помоћ најугроженијим члановима друштва, што је такође аспект правде. С друге стране, критичари и реалисти у правној филозофији често истичу да се правда у правном систему може остварити само делимично и да је често подложна манипулацији и политичким интересима. Они указују на то да закони и институције некад одражавају неједнакости и пристрасности друштва, те да је неопходно стално преиспитивати и побољшавати правни систем како би био правичнији и ефикаснији. Сигурно је да правда као вредносни елемент права представља централни идеал који усмерава развој и примену правних норми, док се филозофска и теоретска разматрања фокусирају на дефинисање и разумевање правде, практична примена захтева балансирање различитих вредности и интереса у друштву. Према томе, остварење правде у правном систему је стални процес који захтева критичко разматрање, етичку осетљивост и посвећеност побољшању правичности и ефикасности закона и институција.

⁹ John Rawls - *Theory of Justice*, 2009, Harvard University Press

IV. Правна норма и појединац

Правна норма је кључни део правног система сваког друштва и има значајан утицај како на правни систем уопште, тако и на појединца. Правне норме су правила која регулишу понашање појединца и институција у друштву, постављајући стандарде и услове за живот, интеракције и функционисање заједнице. Правне норме постављају јасна правила и ограничења која се морају поштовати како би се избегла казна или санкција. Ако се пође од става да правна норма регулише једну друштвену стварност, сасвим је логично да норма мора одговарати друштвеној стварности. Намеће се закључак да норма и стварност морају бити у складу да би норма достигла пуну ефикасност. Приликом прописивања норми, мора се водити рачуна о контексту друштва у коме ће норма егзистирати, како би она заиста и била примењивана. У том контексту, не би било ефикасно прописати нешто што уопште и није могуће да изврши један човек. Када кажемо да нешто није могуће, то не треба сагледати кроз призму непослушности, већ кроз прост појам немогућности, односно кроз то да таква норма нема изгледа да буде примењивана. Кроз теорију правног поредка прожима се питање да ли норма утиче на друштвену стварност или друштвена стварност на норму? Наиме, норма дефинитивно прописује одређено правило понашања, те на тај начин приморава појединца да се понаша или не понаша на одређени начин, са друге стране, друштво се константно развија, међуљудски односи бивају подложни променама, те као такви формирају погодну тле за нове норме које би регулисале новонастале односе. Сходно наведеном, међусобни утицај норме и стварности је неизоставан. Оно где се људско понашање и друштвена стварност одвајају од норме, је у томе што норма неретко зна да тежи ка идеалу и савршенству. Човеку је убити да тежи ка свом складу и хармонији, те му је у томе немогуће да поштује и идеал прописан нормом. Намеће се закључак да је у оптималном функционисању правног система неизоставан склад између норме и друштвене стварности, како би у заједничкој синергији осигурале целокупни склад једног друштва. Кроз придржавање правних норми, учи се о моралним вредностима као што су поштење, правда и одговорност, те се ствара погодна клима за развој друштва које почива на стабилним моралним вредностима. Поштовање права базирано на заједничким вредностима свакако представља темељнији и одрживији приступ у друштву него што је онај базиран на поштовање права засновано искључиво на принуди. Ова перспектива истиче важност културе, моралних принципа и

етичких норми као основе за поштовање права појединаца и заједнице. Многи филозофи бавили су се питањем зашто је боље да се поштовање права базира на заједничким вредностима него на принуди. Прво и најважније, поштовање права засновано на заједничким вредностима ствара чвршћи темељ за правду и поштовање закона у друштву. Када појединци деле исте вредности и уверења, придржавање правила постаје природно и саморазумљиво. Овај хармоничан однос између појединаца и правног система доприноси стабилности и поверењу у институције друштва. Насупрот томе, поштовање права засновано на принуди може изазвати отпор и непријатељство, посебно ако појединци перципирају примену силе као неправедну или арбитрарну. Друго, поштовање права базирано на заједничким вредностима подстиче грађанску одговорност и солидарност. Када појединци деле исте моралне и етичке принципе, склонији су да се понашају одговорно према себи и другима. Ово ствара атмосферу узајамног поштовања и подршке у заједници, што даље доприноси очувању реда и хармоније. Насупрот томе, поштовање права путем принуде може створити атмосферу страха и неповерења, што може подстицати антисоцијално понашање и сукобе. Треће, поштовање права базирано на заједничким вредностима подстиче одрживу промену и еволуцију друштва. Када се правна правила усаглашавају са ширим друштвеним нормама и вредностима, лакше је остварити подршку за реформе и побољшања у правном систему. Овај процес партиципације и сарадње доприноси континуираном унапређењу правних норми и прилагођавању друштвеним потребама. С друге стране, поштовање права путем принуде може отежати процесе промене јер се ослања на репресију и казне уместо на инклузију и дијалог. Четврто, поштовање права базирано на заједничким вредностима подржава инклузивност и разноликост у друштву. Када се правна правила формирају узимајући у обзир различите перспективе и интересе, лакше је осигурати поштовање права свих чланова заједнице. Ово ствара простор за различите културе, идентитете и мишљења да се изразе и учествују у друштвеним процесима. Насупрот томе, поштовање права путем принуде може ограничити слободу изражавања и аутономију појединаца, посебно оних који су маргинализовани или дискриминисани. Коначно, поштовање права базирано на заједничким вредностима промовише дугорочну стабилност и просперитет друштва. Када се правни систем гради на темељу дубоко укоревених вредности као што су правда, слобода и једнакост, лакше је очувати друштвену кохезију и превазићи изазове који произилазе из промена и криза. Овај интегрисани приступ правди омогућава друштву да

се прилагођава динамичним изазовима и остварује одрживи напредак. Насупрот томе, поштовање права путем принуде може довести до краткорочних решења која не решавају основне узроке проблема и могу изазвати даље тензије у друштву. У закључку, поштовање права базирано на заједничким вредностима представља темељнији, инклузивнији и одрживији приступ у друштву него поштовање права засновано на принуди. Ова перспектива подстиче грађанску одговорност, солидарност и партиципацију, доприносећи стабилности, правди и просперитету друштва у целини. Разматрање поштовања права базираног на заједничким вредностима представља фундаментални приступ у правној филозофији и социологији права. Тако на пример, Радомир Лукић, у својој књизи "Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права" пружа дубинску анализу ових концепата и њихову примену у правном систему. Лукић истиче да правне норме своју обавезујућу снагу црпе из више извора, укључујући моралне вредности, друштвене конвенције и правни ауторитет. Он наглашава да правна норма није само формални декрет, већ и одраз дубоких друштвених и моралних вредности које одређују понашање појединаца у заједници.¹⁰ Лукић тврди да правне норме које су у складу са друштвеним вредностима имају већу обавезујућу снагу и лакше се прихватају и спроводе у пракси, те је поборник становишта да правна норма мора бити ускађена са моралним вредностима заједнице у којој ће бити примењивана, чиме директно указује на значај интеграције права са друштвеним вредностима, а све у служби стабилности и правичности једног правног система. За разлику од осталих филозофа права, Лукић сматра принду краткорочно ефикасном, те да се у крајњем применом принуде не може обезбедити дуготрајно и коначно поштовање правних норми, те да поштовање права које је базирано на заједничким вредностима свакако предсавња одрживији метод. Према Лукићу, на овај начин се у правном систему ставља акценат на јачем осећају грађанске одговорности и солидарности у друштву. Са друге стране, Никола Висковић даје предност индивидуалном нормирању, истичући два појма – стваралачку делатност и достваривање права. Он наводи да норма није само оно што је њен творац направио од ње и да свакако није коначна творевина, већ да се може схватити и на други начин и да је она творевина коју довршавају њени тумачи.¹¹

¹⁰ Радомир Лукић – *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Београд, 1995, стр. 275

¹¹ Никола Висковић – *Теорија државе и права*, Загреб, 2001, стр. 242

V. Делотворност и целисходност

У филозофији права, концепт делотворности представља суштинску вредност која лежи у самом темељу правног система. Кроз призму ове филозофске дисциплине, можемо дубље сагледати значај делотворности у остваривању правде, стабилности и реда у друштву. Различити филозофи и теоретичари државе и права имали су различите погледе на делотворност као вредност, али једно је сигурно – сви су ка њој тежили. Делотворност у кохезији са целисходношћу, обезбеђује пун ефекат примене прописаних норми. Ако пођемо од становишта да је самим записивањем једне обавезујуће норме, она и даље пуко слово на папиру, а да применом поштовањем и разумевањем исте она заправо постаје део једног правног система у правом смислу те речи, онда можемо окарактерисати делотворност као једну од главних тежњи права. Једно од кључних питања које се намеће приликом оцене делотворности јесте однос правде, моралности и делотворности. Док неки филозофи наглашавају техничку ефикасност правног система као кључну вредност, други истичу моралне и онтолошке димензије права које треба узети у обзир приликом оцене његове делотворности. Правда и моралност често се сматрају неопходним предусловима за истинску делотворност правног система, док други наглашавају да је делотворност права самостална вредност која може постојати независно од моралних принципа. У савременом свету, правни системи суочавају се са бројним глобалним изазовима који утичу на њихову делотворност. Глобализација, технолошки напредак, миграције и друге друштвене промене постављају нове захтеве пред правни систем и изазивају традиционалне концепте делотворности. Кроз призму филозофије права, можемо анализирати ове изазове и развити нове перспективе за унапређење делотворности правног система у савременом друштву. Свака правна норма је заснована на некој вредности, те самим тим, држава и друштво се морају трудити да свака норма у својој примени буде делотворна, како би постигла свој пун ефекат. Као један од начина остваривања делотворности права јавља се принуда. Принуда се кроз историју показала као ефикасан начин за поштовање правних норми и за делотворност истих, међутим, делотворност норме кроз принуду не може бити дугог века. У том случају ће скоро сигурно доћи до сукоба других правних вредности и делотворности као такве, а ово

посебно имајући у виду склоност права ка ентропији.¹² У крајњем, важно је и разумети и шта подразумевамо под целисходношћу у праву. Целисходност се односи на способност правног система да постигне своје циљеве и испуњава очекивања друштва у смислу правде, ефикасности, правне сигурности и друштвене кохезије. То значи да правни систем треба да буде способан да доноси праведне одлуке, обезбеди правну сигурност, решава спорове ефикасно и промовише друштвену хармонију. Иако су ови елементи важни за целисходност у праву, често постоје изазови и дилеме у постизању баланса између различитих циљева правног система. На пример, ефикасност може бити у супротности са правичношћу у неким случајевима, као што је брзина поступка на штету поштовања права на фер суђење. Такође, правна сигурност може бити у супротности са економском одрживошћу у случају превише ригидних правила која ограничавају пословну активност. Стога је важно да правни систем балансира различите циљеве и интересе, узимајући у обзир шире друштвене контексте и потребе. Стратегије за постизање целисходности у праву укључују редовну ревизију и реформу правних норми, унапређење правне едукације и свести грађана, јачање правосудних институција, промоцију транспарентности и одговорности, као и подршку за инклузивни правни систем који уважава различите перспективе и интересе у друштву. Густав Радбрух, значајно је допринео разумевању правне теорије и филозофије права управо разложивши принципе делотворности и целисходности права, који су кључни за функционалност и праведност једног правног система. Принцип делотворности свакако се односи на способност једног правног система да оствари своје циљеве и намене. Према Радбруху, закони и правни прописи морају бити такви да могу стварно и ефикасно регулисати друштвене односе и понашање људи, а да се правне норме примењују на начин који осигурава да правни поредак функционише у служби остваривања својих основних циљева као што су ред, мир и правна сигурност. Радбрух је истакао да правни систем који није делотворан не може да испуни своју функцију у друштву, као и да је примена закона која не доводи до постизања жељених резултата и ефеката у суштини бесмислена и беспредметна. Принцип целисходности се према Радбруху односи се на то да правни прописи морају бити у складу са друштвеним циљевима и потребама, уз шта посебно наглашава да закони треба да буду донети на начин који најбоље служи општем добру и друштвеној правди. Према његовом мишљењу,

¹² Марко Трајковић – *Увод у право*, Ниш, 2022, стр. 426

право није само технички инструмент, већ и средство које треба да допринесе општем добробити и праведности у друштву.¹³ За Радбурха је право много више од скупа формалних правила, одакле и произилази да по њему правни прописи треба да буду усклађени са моралним вредностима и друштвеним потребама. Неизоставна тачка везивања целисходности и делотворности јесте њихово балансирање. Радбрух је тврдио да „право које не тежи праведности не може бити право, већ само закон“¹⁴, чиме је свакако принцип делотворности и целисходности ставио у контекст онога што право чини живим, применљивим и праведним. Правни систем сваког друштва представља сложени скуп правила, процеса и институција које регулишу живот и интеракције међу његовим члановима. Централни циљ правног система је остваривање правде, стабилности и реда у једном друштву, како би се осигурала хармонична коегзистенција и просперитет свих његових чланова. У том контексту, концепт делотворности у праву постаје кључан, представљајући мерило способности правног система да постигне своје циљеве и испуњава очекивања друштва. Радбурх је говорио "Појам права је културни појам, тачније појам једне стварности повезане са вредношћу, једне стварности, чији је смисао да служи некој вредности."¹⁵ Ако норма у бити није прописана како би се примењивала, неће ни заживети а самим тим неће ни остварити своју вредносну функцију, већ ће само бити мртво слово на папиру. Са друге стране, Хегел концепт правде, па и вредносног елемента права, посматра кроз систем суштинске хармоније и индивидуалне слободе и општег добра. Тако за њега делотворност није само пука ефикасност у примени закона, већ она представља дубљи процес који укључује остваривање моралне равнотеже и хармоније у једном друштву, те у таквом контексту делотворност права постаје заправо способност друштва да остави своје највише идеале и слободу. Келзен је приликом оцене делотворности и ефикасности једног правног система, пошао од становишта да је пошељно приступати делотворности права кроз призму његове унутрашње кохерентности и логичке структуре.¹⁶ Он је тврдио да ефикасност правног система зависи од његове способности да избегне конфликте између правних норми и да обезбеди јасну хијерархију правних аката. Према Келзену, делотворност права се мери по томе колико успешно одржава своју интерну кохерентност и доследност. Филозофи права са краја 20. века,

¹³ Густав Радбурх – *Филозофија права*, Београд, 1980, стр.48

¹⁴ *Ibid.*, стр. 61

¹⁵ *Ibid.*, стр. 15

¹⁶ Ханс Келзен – *Чиста теорија права – Увод у проблематику правне науке*, Београд, 1998, стр. 25

попут Џона Ролса, су концепт делотворности права и правде приближили концепту модерног друштва, растрзаног између моралности, етичности, борбе за једнакост и глобалног просперитета. Сходно позицији модерног друштва и модерног човека, Ролс је допринео разумевању делотворности права кроз призму правде као једнакости и праведног поступка као средства за постизање тог циља. Он је истицао важност фер процеса и једнаких шанси за све у правном систему. Према Ролсу, делотворност права се огледа у томе како правни систем штити основне слободе и права свих грађана, без обзира на њихову друштвену позицију или статус. Упуштајући се у оцену делотворности правде, не може се не доћи до закључка да делотворност у својој бити захтева балансирање између ефикасности и праведности, између стабилности и промена, између индивидуалних слобода и општег добра. Она представља кључну компоненту у одржавању правне сигурности и друштвене кохезије. У крајњем, делотворност права није само теоријска асптракција, већ витални елемент друштвеног и политичког живота, императив за "здраву" примену правних норми и гаранција развита правног система унутар једног друштва.

VI. Позитивистичка школа права

Позитивистичка школа права је правна филозофска традиција која наглашава важност права као система правила које су донеле овлашћене институције и које су примењиве кроз институционализоване процедуре. Правни позитивисти настоје да и право изучавају на емпиријски начин, одбацујући "метафизичке спекулације" природног права. Као и у свакој теорији, и у правном позитивизму се намећу питања на која се имају дати одговори како би се схватила сама бит права по овоме учењу. Најпре се намеће питање: Да ли је право оно што је заповеђено (*ius qua iussum*) или оно што је објективно исправно (*ius qua iustum*)? Да ли је право израз воље (*voluntas*) или ума (*ratio*)? Према правним позитивистима, право је скуп норми које су утврђене или признате од стране суверена, без обзира на њихов садржај или моралну вредност. Једно је сигурно, позитивисти се баве правом онаквим какво јесте, а не онаквим какво би требало да буде. Ова школа мишљења свакако настоји да објасни природу права али се бави и концептом делотворности у праву кроз однос права и морала. Делотворност у праву, према позитивистичкој теорији, односи се на способност правних норми да регулишу понашање људи у складу са својим одредбама. Другим речима, закон је делотворан ако га људи "углавном поштују" и ако институције које су одговорне за његово спровођење могу ефикасно да примене санкције против оних који га крше. Позитивисти никако не негирају да право и морал морају на неки начин бити повезани ради остваривања потупне делотворности у оквиру једног правног поретка, али са друге стране негирају да то што је одређено правило морално побољан услов да се оно сматра важећим, као и да то што одређено правило није морално, није довољан услов да се оно сматра неважећим. Ханс Келзен, у својој чистој теорији права, истиче да је право систем норми који се може анализирати независно од моралних и социолошких елемената. За Келзена, кључна карактеристика права је његова делотворност, која подразумева да је право поштовано и примењивано у пракси. Он наглашава да правни поредак мора бити ефикасан у спровођењу својих норми, иначе губи легитимност и престаје да буде прави правни систем. Келзенова идеја о основној норми подразумева да се сваки правни систем ослања на једну основну норму која се претпоставља као валидна и која даје легитимитет осталим нормама у систему. Ако правни систем није делотворан, основна норма губи свој значај, јер норми које из ње

произилазе недостаје примењивост. Херберт Харт основ права није видео у факту политичке суверености, већ у правилу признања које је конвенционално, највише и крајње правило, које садржи критеријуме за препознавање свих других норми као правних норми. Правило признања „постоји само као сложена, али обично усаглашена пракса судова, званичника и приватних лица у идентификовању права, упућивањем и позивањем на изванредан критеријум“¹⁷. У свом делу "Појам права," управо развија концепт "правила признања" као централни аспект правног система. Према Харту, правила признања су критеријуми који одређују шта се сматра правом у одређеном друштву. Ова правила не само да омогућавају идентификацију правних норми већ и доприносе њиховој делотворности. Харт наглашава да је делотворност правних норми повезана са прихватањем и поштовањем од стране актера у једном правном друштву. Он сматра да правни системи не могу функционисати ако правни актери не прихватају правила признања и не примењују законе у складу са њима. Ернест Рогин је правни теоретичар који се бавио питањима правног позитивизма уз неизоставан осврт на концепт делотворности права. Према Рогину, правни поредак може опстати само ако су његове норме ефективне, односно ако су применљиве и у складу са понашањем оних на које се односе. Сматрао је да правни позитивизам захтева јасну и формализовану структуру правних норми која се може објективно спровести, независно од моралних или друштвених вредности. Рогин је, налик Келзеновој "Грунднорм", такође пошао од "основне норме" која праву даје његову обавезну снагу у једном конкретном политички организованом друштву.¹⁸ Његова визија ефективности наглашава стабилност правног поретка и његову способност да регулише понашање. Правни позитивисти се слажу да је делотворност основни услов за опстанак и функционисање правног система. Правни поредак мора бити способан да одржи ред и стабилност у друштву, што подразумева да већина људи већину времена поштује законе. У супротном, правни систем се суочава са кризом легитимитета и ризикује да изгуби свој ауторитет. У крајњем, концепт делотворности је централни у позитивистичкој теорији права, јер представља меру по којој се процењује ефикасност и валидност правног система, те без делотворности, правни систем не може да оствари своје основне функције и осигура правни и друштвени поредак. Што се тиче утицаја ових идеја на дуготрајност правног поретка, можемо уочити

¹⁷ Херберт Харт - *Појам права*, Београд, 2013, стр. 51

¹⁸ Роско Паунд - *Јуриспруденција*, Београд, 2000, стр. 68

да су позитивисти настојали да развију концепт права који је отпоран на промене и који обезбеђује стабилност друштва. Њихов приступ правди је био строго формалан и усмерен ка томе да правни систем буде јасно дефинисан, уређен и применљив у пракси. Оваква визија правде обезбеђује дуготрајност правног поретка јер успоставља систем који је способан да реагује на друштвене промене без губитка своје унутрашње кохерентности и стабилности. Међутим, један од главних изазова који се поставља пред позитивистичку школу права јесте питање како обезбедити да правни поредак остане праведан и легитиман у очима грађана, а не само ефикасан у спровођењу закона. Позитивисти су се у великој мери ослањали на то да ће правни систем који је добро уређен и логички конзистентан аутоматски бити и прихваћен од стране друштва. Међутим, историја је показала да правни поредак који занемарује моралне и етичке аспекте може изгубити своју легитимност и тиме постати нестабилан и краткотрајан. Може се рећи да је позитивистичка школа права дала значајан допринос разумевању односа између делотворности правде и дуготрајности правног поретка. Њихов фокус на формалним аспектима права и на развоју правног система који је логички конзистентан и ефикасан у спровођењу закона представља важан корак у правној теорији. Међутим, ограничење њиховог приступа лежи у томе што су понекад занемаривали шири друштвени контекст и моралну димензију правде, што је кључно за одржавање легитимности и стабилности правног поретка на дужи рок.

VII. Нормативистичка школа права

Нормативистичка или аналитичка школа права фокусира се на природу и структуру правних норми, настојећи да правни систем анализира као логички кохерентан и самодовољан систем правила. За ову школу права, централно је питање како дефинисати и разумети право независно од моралних и друштвених аспеката. Делотворност у контексту нормативне школе права односи се на способност правног система да успостави и одржи понашање које је у складу са правилима и нормама које пропагира. То значи да су правне норме важеће и примењиве у мери у којој су оне у стању да регулишу понашање појединаца и институција у складу са својим одредбама. Келзенова нормативистичка теорија представља затворен и самодовољан систем правних норми, очишћених од друштвених вредности попут морала, социолошких и политичко-идеолошких гледања. Основа Келзеновог приступа праву је "Grundnorm,"¹⁹ која дефинише бит човека, државе и целокупног правног поретка унутар једне државе. Келзенова нормативистичка теорија права функционише као затворен систем правних норми, одвојених од друштвене стварности на коју се те норме примењују. Према Келзену, право припада посебном свету норми, односно оно заправо одговара на питања какво оно у бити јесте а не какво би требало да буде.²⁰ То је, у суштини, концепт контемплативног система, система одвојеног од реалности. Келзенов нормативни концепт права, који га препознаје као теоретичара, а нарочито његово дело "Чиста теорија права," сматра се изразом тадашњих друштвених и идејних кретања у Немачкој. Постојање државе и њених закона се, према Келзену, разликује од природе и њених закона. Објашњење права и државе на основу закона природе било би ненаучно и недопустиво. Келзенова чисто нормативистичка теорија права је супротстављена школи природног права, која се темељи на природном стању ствари и људском уму, са друштвеном вредношћу карактеристичном за природни универзум. Келзен сматра да државни закони изражавају људску обавезу и немају везе са каузалним законима природе. Природни закон је декларативан и изражава оно што јесте, док је људски закон нормативан и означава оно што треба да постоји. Природним законима није потребно образложење, они се каузално објашњавају, што није случај са законима који регулишу људско понашање. Зато Келзен наглашава да је погрешно

¹⁹ Hans Kelsen - *Reine Rechtslehr*, Franc Deuticke, Leipzig und Wien, 1934, стр 78

²⁰ Ханс Келзен – *Чиста теорија права – Увод у проблематику правне науке*, Београд, 1998, стр. 1

везивати државу и људске законе за природна збивања, те и сам наводи "Право је друштвени феномен, а друштво је предмет потпуно различан од природе, јер је потпуно различна повезаност елемената."²¹. Ханс Келзен је један од најзначајнијих представника нормативне школе права. У својој "чистој теорији права," Келзен наглашава да је право систем норми које се морају анализирати независно од моралних, социолошких или политичких аспеката. У суштини, правна норма је важећа уколико је створена у складу са вишим правилима која се прихватају као основа правног система, што он назива "Грунднорма" или основна норма. Кључни елемент у Келсеновој теорији је делотворност правних норми, што значи да мора постојати висок степен поштовања и примене правних норми од стране оних на које се те норме односе. Из овога се јасно изводи закључак да систем губи своју легитимност и престаје да функционише као правни поредак ако се правне норме не поштују или ако није могуће применити санкције против оних који их крше. У том смислу, делотворност је предуслов за валидност правног система као целине. У нормативној школи права, делотворност је централни концепт који одређује важење и примену правних норми. Она представља меру по којој правни системи обезбеђују да се закони поштују и примењују на начин који одржава друштвени поредак и стабилност. Без делотворности, правни системи губе своју способност да регулишу понашање и осигурају правду, што је суштински циљ сваког правног поретка. Када је реч о дуготрајности правног поретка, делотворност игра кључну улогу. Нормативистичка школа права полази од претпоставке да је стабилност правног система неодвојива од његове способности да доследно примењује своје норме. Дуготрајност правног поретка зависи од његове способности да се одржи упркос изазовима и променама у друштвеним околностима, што је могуће само ако су правне норме не само формално важеће, већ и стварно примењиве и поштоване. Ако правни систем успе да одржи своју делотворност, он ће дугорочно успети да обезбеди стабилност и континуитет друштвеног поретка. У супротном, када правне норме постану неефикасне или када се санкције не спроводе, правни систем ризикује да изгуби свој ауторитет, што може довести до правне и друштвене дезинтеграције. Тако, према мишљењу представника нормативистичке школе, делотворност правног поретка је пресудан фактор за његову дуготрајност и стабилност у друштву.

²¹ Ханс Келзен – *Чиста теорија права – Увод у проблематику правне науке*, Београд, 1998, стр., стр 1.

VIII. Психолошка теорија права

Психолошка теорија права, као специфичан приступ у правној филозофији, настоји да објасни право кроз призму психолошких аспеката људског понашања и менталних процеса. Ова теорија наглашава улогу људске свести, емоција, мотивације и психолошких механизма у формирању, примени и доживљавању права. Кључни представници психолошке теорије права су Лав Петражици и Рудолфа фон Јеринг, чији радови значајно доприносе разумевању како правне норме утичу на људе и како се оне доживљавају и примењују у оквиру једног друштва. Петражицки, истакнути правни теоретичар, развио је једну од најзначајнијих психолошких теорија права у свом делу "Теорија права и морала". У свом делу изложио је да се право не може разумети искључиво као систем објективних правила, већ као сложен скуп психолошких доживљаја и емоција које људи повезују са појмовима права и обавеза. Он је у свом раду направио разлику између "императивно-атрибутивних" и "императивних" емоција, где прве укључују осећај моралне или правне обавезе према другима, док друге подразумевају захтев за поштовање од стране других. У складу с тим, право је за Петражицког посебна класа реалних феномена која садржи оне етичке доживљаје чије емоције имају атрибутивни карактер. Са друге стране, императивна функција права важна је само као средство за остварење атрибутивне функције, као средство да субјект атрибутива стекне припадајући добитак – објект атрибутива. То значи да императивна функција нема никакав самосталан значај.²² Психолошку компоненту утиче на понашање људи, чинећи их спремним да се придржавају закона или осећају одређену врсту моралног притиска. Овај психолошки аспект права је кључан за разумевање зашто људи поштују законе чак и када се не суочавају директно са правним санкцијама. Он је веровао да правни системи морају узети у обзир људску психологију како би били делотворни, јер закони не могу бити ефикасни ако не резонују са унутрашњим осећајима и уверењима појединаца. Рудолф фон Јеринг, један од најзначајнијих правних теоретичара 19. века, у свом делу "Циљ у праву" изнео је концепт да се право не може разумети само кроз структуру и садржај норми, већ кроз њихове циљеве и сврхе. Јеринг је наглашавао да за правника није довољно да зна да је право категорија која се развија, већ да се правник мора запитати како се то право развило, тбог

²² Лав Јосифович Петражици - *Теорија права и морала*, 1999, Подгорица стр. 76 и 126 – 129.

чега и са којим циљем.²³ Он је био један од првих који је истакао да је право динамичан инструмент друштвене контроле који се мора прилагодити променама у друштву и менталитету људи. Јерингова теорија је такође укључивала психолошке елементе, посебно у контексту разумевања мотивације за поштовање закона. Он је веровао да правне норме не само да усмеравају понашање већ и формирају и јачају друштвене вредности и норме кроз процес "правне социјализације"²⁴. Овај процес укључује унутрашње прихватање правних принципа као исправних и пожељних, што доводи до тога да људи поступају у складу са законом, не само због страха од казне већ и због уверења у њихову моралну исправност. Присталице психолошке и социолошке школе право водиле су се тиме да је право увек повезано са конфликтом интереса и да је једна од његових главних функција регулисање и решавање тих конфликта на начин који је друштвено прихватљив и праведан. За њих је циљ права да успостави равнотежу између различитих интереса у друштву, при чему се мора узети у обзир не само формална примена закона већ и њихов утицај на друштвени живот и психолошко благостање појединаца. Психолошка теорија права, кроз доприносе Петражицког и Јеринга, истиче да право није само систем правила и прописа већ и сложен психолошки феномен који укључује људске емоције, мотивацију и свест. Ова перспектива додаје дубљи ниво разумевању како и зашто људи поштују законе и како правне норме утичу на друштво. Истовремено, ова теорија сугерише да правни системи морају бити формиран тако да узму у обзир људску природу и психологију како би били истински делотворни и праведни. Треба напоменути и да постоје теорије које тврде да одређена својства психе доводе до настанка права, односно да су психички узроци права. На пример, према Петражицком, право је условљено специфичном способношћу људске психе да има посебне доживљаје права тзв. атрибутивно-императивни доживљаји. Задатак психологије права је свакако да испита и утврди оправданост ових и сличних теорија о праву. Психологија права обухвата и проучавање специфичних психичких односа правних субјеката приликом испуњавања својих правних обавеза, као што су умишљај, намера, нехат и слично. Иако психологија права није довољно развијена ни као теоријска ни као примењена дисциплина, њен развој ће значајно допринети бољем разумевању сложене појаве права. Највише је развијена у оном делу који се односи на примену права, нарочито примену санкција. Ово је

²³ Роско Паунд - *Јуриспруденција*, Београд, 2000, стр. 155.

²⁴ *Ibid.* стр. 156

разумљиво, јер је ту помоћ психологије права најнепосредније потребна у пракси. Уско повезана са психолошком теоријом права је и правна социологија, која као уопштавајућа наука, изучава право као друштвену појаву, односно његову друштвену суштину и. у чему се право састоји као друштвена појава, а затим деловање друштва на право и деловање права на друштво. Доминација социолошког империјализма заправо представља да многи сматрају да је право искључиво друштвена појава и да је једина наука која има да га изучава социологија. Посебно су овом схватању били приклоњени марксисти, који свако друго изучавање права проглашавају ненаучним, а сами долазе до вулгаризованих објашњења права којим веома осиромашавају наше знање о њему. Један од кључних аспеката психолошке теорије права је њен утицај на дуготрајност правног поретка. Психолошки приступ помаже у стварању правних система који су усклађени са људском природом, што је основа за одржавање дугорочног реда и стабилности у друштву. Када закони и правне норме узимају у обзир психолошке потребе и мотивације појединаца, већа је вероватноћа да ће их људи поштовати, не само због страха од санкција, већ и због уверења у њихову правичност и моралну исправност. Ово унутрашње прихватање правних принципа као исправних и пожељних игра кључну улогу у одржавању друштвеног поретка, јер смањује потребу за спољашњом присилом и омогућава стабилност друштва на дуге стазе. У том смислу, психолошка теорија права сугерише да дуготрајност правног поретка зависи од тога колико се правни системи могу адаптирати и реаговати на психолошке потребе појединаца. Овај прилаз подразумева креирање законодавних и правосудних процеса који су осетљиви на психолошке аспекте људске природе, као што су емпатија, мотивација за правду и осећај припадности заједници. Правни поредак који успева да integriше ове психолошке аспекте има већу шансу да опстане и развија се кроз генерације, обезбеђујући континуитет и стабилност друштва.

IX. Школа интересне јуриспруденције

Школа интересне јуриспруденције, позната и као школа интереса, развила се као одговор на потребу за разумевањем права у контексту друштвених интереса и сукоба интереса. Ова школа права акценат ставља на то да право није само скуп објективних правила, већ и динамичан систем који треба да служи и усклади интересе различитих социјалних група и појединаца у друштву. Представници ове школе фокусирају се на делотворност и дуготрајност правног поретка, истичући како право може и треба да се прилагођава променљивим интересима у друштву. Представници интересне јуриспруденције сматрају да делотворност правног поретка зависи од његове способности да задовољи и балансира интересе различитих друштвених група. Делотворност није само у томе да ли се правне норме примењују у пракси, већ и у томе како те норме одговарају реалним потребама и интересима друштва. Права која се не уклапају у актуелне интересе или која не успевају да адресирају важне друштвене проблеме имају тенденцију да буду занемарена или игнорисана. Припадници ове школе истицали су да право треба да буде средство које служи за решавање сукоба интереса и да његова делотворност зависи од способности да се објективно и правично решавају конфликти који настају у друштву. Ако право не успе да одговори на промене у интересима и потребама људи, оно ће изгубити своју релевантност и делотворност. Густав Радбрух, са друге стране, указује на важност усклађивања правних норми са моралним и етичким стандардима друштва. Он тврди да правни систем који игнорише фундаменталне вредности и интересе људи није само неделотворан, већ и неморално легитиман. По Радбруху, правни систем мора бити у стању да се прилагоди променама у друштвеним интересима и моралним схватањима како би остао делотворан и прихватљив. Школа интересне јуриспруденције такође истиче да дуготрајност правног поретка зависи од његове способности да се прилагоди променама у друштвеним интересима и потребама. Дуготрајност не значи само одржавање стабилности и континуитета правних норми, већ и њихову способност да се еволуирају у складу са променама у друштву. Акценат на томе да правни систем мора бити способан да се адаптира и иновацијама у одговору на нове друштвене изазове и промене у интересима доводи до правног поретка који не успева да унапреди и прилагоди своје норме према актуелним потребама и изазовима, ризикује да постане застарео и неефикасан. Ово је

посебно важно у динамичним друштвима где се интереси и потребе могу брзо мењати. Радбрухова перспектива такође указује на важност правне реформе као средства за очување дуготрајности правног поретка. Он верује да правни системи морају редовно прегледавати и ревидирати своје норме како би остали усклађени са моралним и друштвеним променама. Уколико правни системи не успеју да одговоре на нове изазове и интересе, они могу постати неспособни да задовоље основне функције правде и реда у друштву. Школа интересне јуриспруденције истиче да је делотворност и дуготрајност правног поретка тесно повезана са способношћу права да одговори на променљиве интересе и потребе друштва. Делотворност правног система зависи од његове способности да балансира и задовољи интересе различитих друштвених група, док дуготрајност захтева способност прилагођавања и еволуције у складу са друштвеним променама. Правни системи који успевају да одрже ову флексибилност и адаптивност биће успешнији у одржавању правде и реда у друштву. Када је реч о дуготрајности правног поретка, интересна јуриспруденција пружа значајан допринос. Један од кључних елемената који ову школу права чини релевантном за питање дуготрајности правног поретка јесте њено фокусирање на прилагођавање и флексибилност права. Уколико правни систем успе да ефикасно одговори на променљиве друштвене потребе и интересе, он ће бити у стању да одржи стабилност и ред на дуге стазе. Овај приступ подразумева да правне норме не смеју бити круте и непромењиве, већ да морају бити довољно флексибилне како би се прилагодиле новим друштвеним околностима. Само на тај начин правни поредак може опстати и одржати своју легитимност и ауторитет у очима јавности. Узимајући у обзир ове аспекте, интересна јуриспруденција доприноси разумевању како правни системи могу остати релевантни и делотворни у дужем временском периоду. Промовисањем идеје да право треба да служи као средство за балансирање интереса и избегавање конфликта, ова школа мишљења поставља темеље за стварање правних система који су не само ефикасни у регулисању друштвених односа, већ и способни да одрже своју стабилност и релевантност у свету који се непрестано мења.

Х. Сукоб правних школа у погледу делотворности правног поретка

Сукоб школа у погледу делотворности правде и дуготрајности правног поретка представља дубоку дебату о томе како правни системи могу бити ефективни у регулисању друштвених односа и постизању правде. Различите правне школе развиле су различите приступе и теорије које често противрече једна другој у контексту делотворности правде. У овом контексту, позитивистичка школа права, нормативна (аналитичка) школа права и школа интересне јуриспруденције нуде различите перспективе на ту тему, свака са својим специфичним нагласцима и предностима. Позитивистичка школа права наглашава важност формалних правила и процедура у постизању делотворности правног поретка. Позитивисти попут Келзена верују да је правни систем делотворан када се правила јасно дефинишу, лако примене и строго спроводе. Према позитивистима, правни систем је ефикасан ако је у могућности да обезбеди усклађеност понашања са правним нормама, без обзира на друштвене контексте и индивидуалне интересе. Позитивистички приступ сматра да правне норме имају свој властити живот и да је њихова делотворност гарантирана ако су правилно формулисане и спроведене у пракси. Позитивисти су често критиковани због занемаривања социјалних и моралних аспеката права, који су од суштинског значаја за разумевање његове истинске делотворности. Херберт Харт, са друге стране, нуди другачију перспективу. Харт је истако да је правни систем делотворан не само ако правилно формулише и спроводи норме, већ и ако те норме одговарају друштвеним условима и разматрају њихове функционисање у контексту социјалних практичности. Харт наглашава значај концепта "признатих правила" и "правила примене" која обезбеђују да правни систем може адаптирати и еволуирати у складу са променљивим друштвеним потребама. Ова перспектива сугерише да делотворност правног поретка зависи од његове способности да се укључи у друштвене праксе и дареагује на промене у интересима и вредностима друштва. Школа интересне јуриспруденције, с друге стране, додаје још један слој комплексности у разматрању делотворности. Према овој школи, делотворност правног система зависи од његове способности да балансира и задовољи интересе различитих социјалних група. Представници интересне јуриспруденције верују да правни систем мора бити флексибилан и прилагодљив како би био успешан. Роберт Максвел је тврдио да право мора бити средство које служи за решавање конфликта интереса и да његова делотворност зависи од способности да се објективно и правично решавају конфликти у друштву. Радбрух је нагласио важност усклађивања правних норми са

моралним и етичким стандардима друштва, тврдећи да правни систем који игнорише фундаменталне вредности и интересе људи није само неделотворан, већ и неморално легитиман.²⁵ Ове три школе права представљају различите приступе у разумевању делотворности правног поретка, свако с својим нагласцима и теоријама. Позитивистичка школа наглашава формалну структуру и спровођење норми, нормативна школа истиче важност друштвеног контекста и адаптивности правних правила, док школа интересне јуриспруденције ставља акценат на прилагођавање правних норми променљивим интересима и моралним стандардима. Сукоб између ових школа показује како различите теорије могу понудити вредне увиде у сложеност и изазове у постизању делотворности правног поретка, али такође указује на потребу за интеграцијом различитих аспеката права у покушају да се створи правни систем који је и праведан и ефикасан у реалном свету. Сукоб школа у погледу делотворности правног поретка постаје још сложенији када укључимо и психолошку теорију права. Психолошка теорија права, коју су развили теоретичари као што су Лав Петражицки и Рудолф фон Јеринг, додаје дубоку димензију у разматрање како право функционише у контексту људске психологије и менталних процеса. Ова перспектива истиче да делотворност правног поретка није само у томе како се правне норме примењују у пракци, већ и у томе како се оне доживљавају и утичу на људе на психолошком нивоу. Петражицки је у свом раду нагласио значај психологије у разумевању правних норми. Према његовом становишту, делотворност правног система зависи од његове способности да резонује са унутрашњим осећајима и моралним уверењима појединаца. Он је тврдио да правне норме треба да изазову осећај правне или моралне обавезе у људима, што може утицати на њихово понашање. Уколико правне норме не успеју да буду усклађене са људским психолошким и моралним очекивањима, могу постати неефикасне јер људи могу осетити недостатак унутрашње мотивације да их поштују. Рудолф фон Јеринг, с друге стране, фокусирао се на концепт „циља у праву“ и како права могу бити усклађена са људским психолошким потребама. Он је тврдио да правни систем мора узети у обзир људске аспирације и жеље како би био успешан. Према Јеринговој теорији, правни поредак који успева да утиче на појединце тако што их мотивише да поштују законе и норме у складу са њиховим унутрашњим циљевима и вредностима, биће делотворнији. У контексту психолошке теорије права, делотворност правног поретка такође укључује аспект како правне норме утичу на

²⁵ Густав Радбурх – *Филозофија права*, Београд, 1980

друштвену свест и индивидуалне psihолошке процесе. Ово значи да је успех правног система у великој мери одређен тиме како добро успева да се интегрише у psihолошки свет појединаца и друштвених група. Psiholошке теорије права указују на важност емоционалних и мотивационих аспеката у праву, те на значај унутрашњег прихватања правних норми као важан део њихове делотворности. Када се све ове перспективе комбинују, јасно је да делотворност правног поретка зависи од више фактора. Позитивистичка школа наглашава важност формалне структуре и спровођења норми, нормативистичка школа истиче потребу за укључивањем друштвеног контекста и прилагођавањем правних правила, школа интересне јуриспруденције акценат ставља на балансирање интереса и прилагођавање променљивим потребама друштва, док psihолошка теорија права додаје дубљи увид у то како правне норме утичу на људску psihологију и мотивацију. Сукоб између ових школа у погледу делотворности правног поретка показује како различите теорије могу понудити вредне увиде у сложеност правног система. Свака школа доприноси разумевању делотворности из различитих углова, али за све њих је јасно да правни системи морају бити флексибилни, адаптивни и пажљиво усклађени са људским потребама и интересима како би успешно регулисали друштвене односе и одржали правду у друштву.

XI. Да ли право користи јачему?

Питање да ли право користи јачему односи се на дубоку филозофску дебату која се протеже од античког до савременог правног размишљања. Ово питање је било предмет разматрања како код античких филозофа као што су Аристотел, тако и код софиста, који су различито приступали природи права и правде. Аристотел је у свом делу „Никомахова етика“ расправљао о концепту правде и правног система у контексту својих идеја о етици и политичкој теорији. Аристотел је разликовао два типа правде: „геометријска правда“ и „аритметичка правда“. Геометријска правда је, према његовом виђењу, праведна расподела ресурса и благослова друштву у складу са заслугама и потребама. Овај облик правде тежи да осигура да свако добије оно што му припада на основу својих заслуга или доприноса.²⁶ Аристотелова идеја о правди, дакле, није подржавала концепт да право користи јачему, већ је веровала у праведну расподелу ресурса и прилика у складу са индивидуалним заслугама и потребама. С друге стране, софисти, као што су Протагор и Горги, представљали су другачије становиште. Софисти су били склони да виде право као социјални конструкт који је у служби моћи и интереса моћнијих појединаца или група у друштву. Протагор је у својој чувеној изреци „Човек је мера свих ствари“²⁷ указао на релативизам у схватању правде и права. Према његовој теорији, правни и морални стандард није апсолутан већ зависи од социјалног и индивидуалног контекста. У том смислу, право може бити схваћено као инструмент који одражава интересе и моћ оних који су у могућности да га обликују и спроводе. Неки други софисти су проматрајући правду изнели је крајње опречан поглед, те су тврдили да је право одраз моћи и интереса, и да праведност у суштини није објективан концепт већ средство за контролу и манипулацију. Према његовом гледишту, оно што друштво схвата као правду није ништа друго до средство које користи јачи како би очувао своју моћ и привилегије. Када бисмо све софисте проматрали као целину, схватили бисмо да сви они чврсто стоје на земљи када тврде да се сваки став и контрастав може бранити будући да се ради о нарави разума. Они су знали да на пољу аргументације не постоји ништа што је стално и неупитно, нити ишта довољно чврсто а да се не може довести у питање и њихови су дијалози и реторички окршаји доказ о импозантној формалној образованости софиста. Аристотел је у свом приступу правди нагласио важност унутрашње

²⁶ Аристотел, Никомахова етика, Загреб, 1988, 31 стр.

²⁷ Став овог познатог софисте који је у том тренутку сматран за контроверзан и који је по мишљењу неких филозофа попут Платона значио да нема друге истине осим оне коју појединац сматра истином.

моралне врлине и праведне расподеле у друштву, док су софисти истицали да је право пре свега социјално средство које служи моћнијима. Аристотелова перспектива представља идеалистички приступ праву који тежи објективној правди, док софистички погледи представљају прагматичан приступ у којем се правдо користи као инструмент моћи. Узимајући у обзир оба приступа, можемо видети да постоји значајна разлика у схватању улоге права у друштву. Док Аристотел верује у праведну расподелу која се базира на заслугама и потребама, софисти истичу реалност да право често служи интересима моћнијих група. Међутим, немогуће је искључити то да и међу софистима постоје дијаметрално супротни ставови, односно и ниподаштавање њихове улоге, често сведене на њихово умеће расправљања. Најистакнутије супротности се виде управо код Сократа, Платона и Аристотела, јер док се код Сократа показало да је он схватио и изразио лепо, добро, истинито, праведно као сврху појединца, као његово одређење, дотле се код софиста та садржина још не налази као последња сврха, услед чега је код њих последња сврха била препуштена самовољи, те је отуда поникао рђав глас који су софисти задобили благодарјећи Платоновом супротстављању, то је такође њихова мана²⁸. Прецизније, разлика између софиста с једне, и Сократа и Платона с друге стране, је заправо у томе што су софисти полагали пуно на мисаоно проматрање и резонување суштине, док су Сократ и Платон инсистирају на томе да је мисао нешто што је стално и непромјењиво. Ове перспективе осветљавају различите аспекте правде и правног система, и указују на сложеност питања да ли право заиста служи свима једнако или пре свега онима који су у позицији моћи. Савремено разматрање овог питања често покушава да нађе равнотежу између теоретских идеала правде и практичне реалности у којој право функционише. Ово укључује анализу како правни системи могу да побољшају свој рад у осигуравању правде за све, а не само за оне са више моћи, те како могу да се реформишу да би се постигла већа равнотежа и правичност у друштву.

²⁸ G.W.F. Hegel, *Историја филозофије II*, БИГЗ, Београд, 1983, стр. 22-23

ХИ. Појам принуде у праву и у чему се он огледа?

Принуда је широко коришћен концепт који се примењује у различитим контекстима, укључујући правну, социјалну, психолошку, политичку и моралну сферу. У основи, принуда се односи на употребу силе, претње или ограничења како би се неко или нешто натерало да се понаша или делује на одређени начин. У правном контексту, принуда се често користи како би се приморало неко лице или институције да се придржавају закона, прописаних правила и правних норми уопште. Принуда је кључни елемент у правном систему, где се користи као средство за одржавање реда, спровођење правде и заштиту права појединаца, али друштва у целини. Међутим, ефикасност принуде у постизању тих циљева је одувек био предмет проматрања и различитих виђења једног истог концепта. Један од главних аспеката разматрања ефикасности правде кроз принуду је балансирање између заштите права појединаца и остваривања циљева правде као такве. Посматрајући саму принуду, она може бити неопходна за осигурање поштовања правних норми, али истовремено може довести и до кршења концепта правде и правичности. Један правни систем, принуду примењује користећи се методама попут санкције, позива на правну одговорност, па и притвора и затвора. Међутим, иако вековима присутне методе принуде могу деловати као ефикасно и проверено средство за поштовање правног поретка, њихова ефикасност може и те како варирати у зависности од контекста и специфичности појединца, друштва и ситуације. Принуда као таква није само уско повезане за правни систем, иако је у њему најиспољенија. Она се може везивати и за друге сфере друштва, те јој се са сигурношћу може приписати универзални карактер. Поред циља да очува примењивост правних норми једног правног система, принуда се такође користи у сферама друштва као што су образовање, здравство, радном окружењу па и у самој породици, приликом одрастања јединке. Те тако човек врло рано постаје упознат са концептом принуде. На пример, родитељи могу користити принуду како би дисциплиновали децу, а ауторитетне фигуре у друштву могу користити принуду како би одржале ред и стабилност. Међутим, на супрот сваког покушаја принуде, постоји ризик појављивања отпора и побуде, а све ово у контексту човекових датих вредности. Огољеном од вредности, ако такав човек постоји, биће лако принудом наметнути обавезу, правну норму или свој став. Већ у том делу принуда наилази до камена спотицања,

границе и баријере, тешко саломиве. Ако се дубље зађе у сам појам моралне оправданости коришћења принуде, могу се појавити два опречна мишљења. Неки филозофи права, принуду су посматрали као "нужно зло" за очување реда и мира у једном правном поретку, те као такву условно оправдавали њену примену. Опречан овом, егзистира став да је елементарно ограничење принуде, а све у контексту заштите индивидуалних права и слобода и очувања људског достојанства. Незаобилазно је и питање граница легитимне употребе принуде и односа између права државе да примењује принуду и права појединца да се одупре принуди, када је она незаконита и нелегитимна. Не може се не доћи до закључка да разматрање ефикасности правде кроз принуду заправо захтева пажљиво балансирање између заштите права појединца и остваривања циљева правде, узимајући у обзир све факторе и могуће последице. Принуда у праву представља кључни концепт у правном систему сваког друштва, те се као таква може у једном друштву огледати на мноштво начина. Принцип принуде обухвата употребу силе или санкција ради спровођења правних норми и осигуравања поштовања закона. Кроз историју, примена принуде у праву еволуирала је и варијала у зависности од културе, времена и политичких околности, те је самим тим и дошло до развитка различитих аспеката и манифестације принуде у једном правном систему. Најпре је важно разумети сврху принуде у праву. Принуда се користи као стабилна гаранција за осигурање поштовања правних норми и одржања ред и стабилност у једном друштву, те ја као таква погодан механизам за одвраћање од незаконитог понашања и осигурања да постоји одговорност за кршење правних норми. Без примене принуде, правни систем би био неефикасан и не би могао адекватно да штити права и интересе како појединаца, тако и заједнице. Самим развитком друштва и писаног законодавства, еволуирали су и облици и механизми принуде. Тако се данас у модерном друштву могу спознати изрицање казни, примену силе од стране полиције или војске, принудно спровођење судских одлука и примену административних мера. Казне могу варирати од новчаних казни и условних осуда до затворских казни, а у неким државама и смртних казни, у зависности од тежине прекршаја и прописаних законских одредби. Принуда се такође може применити кроз рестриктивне мере попут забране путовања или привременог одузимања имовине. Како сваки концепт има критике и оне који нису његови поборници, тако и принуда, иако кључни део правног система, често изазива контроверзе и критике. Један од главних извора контроверзи је могућност злоупотребе принуде од стране државних органа или појединаца са моћи. Принуда може

довести до кршења људских права, злоупотребе власти и неправедних казни, што може довести до неповерења у правосудни систем и институције. Такође, неки критичари тврде да претерана употреба принуде може имати контрапродуктивне ефекте, попут стварања циклуса криминала и насиља уместо да допринесе смањењу криминалитета. Друштвене и политичке импликације у контексту примене принуде у праву су неизоставне. Она може утицати на односе између државе и грађана, као и на перцепцију легитимности и праведности правног система. Такође, може утицати на друштвену кохезију, расне и родне неједнакости, као и на питања о слободи изражавања и индивидуалним правима. Стога је важно да правни системи балансирају примену принуде са заштитом основних људских права и слобода, како би се осигурала правда и једнакост за све грађане. Иако је неопходна за одржавање реда и заштите права, она мора бити пропорционална и у складу са принципима праведности и људских права. Правни системи треба да настоје да минимизују примену принуде тамо где је то могуће, фокусирајући се на превенцију криминала, рехабилитацију осуђеника и алтернативне методе решавања сукоба. Такође је важно да друштво активно учествује у разговору о улози и границама принуде у праву, како би се осигурало да правосудни систем одражава вредности и интересе заједнице. Неспорно је да је принуда у праву комплексан и важан концепт који има широк спектар импликација за друштво. Она је неопходна за одржавање реда и правде, али истовремено захтева пажљиво разматрање и употребу како би се осигурало да се поштују основна људска права и вредности праведности. Без обзира на то колико су правила и закони јасни, без адекватне принуде тешко је одржати ред и осигурати поштовање правде. На пример, казнена политика која подразумева затворске казне за кривична дела служи као снажан механизам принуде који треба да одврати појединце од чињења незаконитих радњи. Даље, примена принуде у правосудном систему осигурава да се кршење правних норми адекватно санкционише. Судови имају овлашћење да примењују принуду кроз изрицање казни или доношење пресуда како би осигурали да се правда задовољи и да се кривци правилно одговарају за своје поступке. Принуда кроз судски систем такође шаље јасну поруку о неприхватљивости незаконитог понашања, што доприноси одржавању реда у друштву. Међутим, употреба принуде у правди често изазива и питања о њеном степену ефикасности. Неки критичари тврде да претерана употреба принуде може довести до кршења људских права, те да се фокус треба преусмерити на рехабилитацију и превенцију кривичних дела. На пример, дугогодишње затворске казне могу имати контрапродуктиван

ефекат на осуђенике, доводећи до њихове даље криминализације уместо рехабилитације. Поред тога, делотворност принуде у правди може варирати у зависности од контекста и културе. Оно што се сматра адекватном казном у једном друштву можда неће бити прихваћено у другом. Различите друштвене норме и вредности могу утицати на перцепцију праведности принуде и њену ефикасност у одржавању реда. Принуда у праву, као концепт и практична примена, имала је богату и сложену еволуцију кроз историју. Све од примитивних друштава до савремених правосудних система, принцип принуде мењао се и прилагођавао различитим временима, културама и друштвеним контекстима. Једно је сигурно, принуда је била проткана увек и у сваком периоду човечанства и сваком слоју друштва, док је једино подложно промени била њена манифестација. Полазећи од примитивних друштава, принцип принуде био је инхерентан у организацији заједнице, те је принуда била више него својствена још од самог развитка заједнице и друштва. Примитивна друштва – друштва без државе заснивала су се на концепту примитивне правде, односно на изричитом поштовању традиције, обичаја и водећих фигура у заједници. Иако неорганизована, концепт вође и "pater familia" био је присутан, док иако је водећа фигура доминирала, принуда се ипак манифестовала кроз колективно решавање сукоба, обично путем освете или компензације.²⁹ Ова врста принуде била је ограничена на локалне заједнице и ослањала се на неписане законе. Иако неписани, закони су се у примитивним друштвима временом развијали кроз искуство и друштвену праксу, те формирали својеврсне шаблоне и правила понашања, као идеалан увод за почетак формирања прве државе. У античким цивилизацијама попут Грчке и Рима, самим развитком цивилизованог друштва и правда је постала формализована кроз развој правних система и законодавства. У овим друштвима, принуда је по први пут била повезана са идејом закона, обавезујућим норми и правног уређења. Правни системи базирали су се на идеји да закони морају бити спроводиви, разумљиви за све, као и да кршење закона захтева одговарајуће санкције увек и без изузетка. У Римском царству, на пример, постојао је развијен правни систем који је укључивао различите врсте казни, укључујући новчане казне, искључење из друштва или чак смртну казну, а на ком примеру се може уочити својеврсна градација система санкционисања, која је у античком праву први пут примењена. Полазећи од карактеристика средњег века, принуда у праву постала је чврсто

²⁹ Борислав Малиновски - *Злочин и обичаји у примитивном друштву*, Нови Сад, 2016, стр. 98

повезана са религијом и моралним нормама, а све у циљу стварање чврсте моралне обавезе на поступање у складу са принудом. Овим се постигло да се код појединца створи грижа савести уколико не поступа по прописаној норми, те да као такав више неће бити вредан за друштво у коме егзистира, те из њега бити екскомунициран. Црква је имала значајан утицај на правосудни систем, а казне су често биле прописане на основу верских доктрина. Инквизиција је представљала прекратницу у систему примене принуде, као и екстремни пример примене принуде у средњовековној Европи, где су херетици и непослушни кажњавани смрћу или прогоном. Са развојем модерних држава и уставних система, принцип принуде у праву постао је централни део правног система. Владе су преузеле монопол над применом силе и успоставиле формалне правосудне институције које су имале овлашћење да примењују законе и доносе пресуде. У осамнаестом и деветнаестом веку, развој идеја просветитељства допринео је развоју правних система заснованих на принципима праведности, једнакости и индивидуалних права. Овај период видео је и развој модерних кривичних закона и казних система који су регулисали примену принуде у друштву. У модерном добу, принцип принуде у праву постао је централни део правосудних система широм света. Различите државе развиле су своје правне системе који међусобно варирају у погледу примене принуде и врста казни. Међутим, глобални се указују на тежњу ка хуманизацији правде, смањењу употребе смртне казне и развоју алтернативних метода решавања сукоба и рехабилитације осуђеника. У закључку, принуда у праву еволуирала је од примитивних облика колективног осветништва до модерних правосудних система заснованих на принципима праведности и индивидуалних права. Током историје, примена принуде била је централна компонента правде, али је подложна контроверзама и изазовима који захтевају континуирану рефлексију и реформу правних система како би се осигурала правичност и ефикасност у примени правде.

ХШ. Да ли је ефикасно право услов за његову примену?

Питање да ли је ефикасно право услов за његову примену представља кључну дискусију у правној теорији и пракси. Ефикасност правног система обично се процењује на основу његове способности да примора појединце и институције на поштовање правних норми, али ова ефикасност такође има дубоке импликације за саму примену права. Разумевање односа између ефикасности права и његове примене захтева разгледавање различитих аспеката правног система, укључујући теорије права, концепте правде и филозофске приступе који су представљени кроз различите правне школе. Ефикасност права може се посматрати кроз различите призме, укључујући његову способност да се спроводи у пракси, да обезбеди правду и да буде усклађено са друштвеним вредностима и очекивањима. Пре свега, ефикасност права подразумева да правне норме буду јасне, разумљиве и применљиве у стварним животним ситуацијама. Право које је сувише апстрактно или компликовано може довести до конфузије и тешкоћа у примени, што у коначници утиче на његову ефикасност. Правне норме морају бити довољно прецизне да би појединци знали шта се од њих очекује, али истовремено и довољно флексибилне да се могу прилагодити различитим ситуацијама. Да би право било ефикасно, мора постојати адекватан механизам за његово спровођење. Ово укључује ефикасне судове, тужилаштво и друге институције које су задужене за надзор и примену закона. Без ових механизма, чак и најбоље написане правне норме могу остати мртво слово на папиру. Спровођење права мора бити правично и доследно, како би се изградила поверење грађана у правни систем. Поред тога, право мора бити у складу са друштвеним вредностима и моралним принципима. Закон који није у складу са моралним и етичким уверењима друштва ризикује да буде игнорисан или оспораван. У том смислу, ефикасност права зависи и од његове легитимности, односно од тога да ли га грађани прихватају као праведно и у складу са њиховим вредностима. Многи правни теоретичари наглашавају важност формалне ефикасности права, те у том контексту говоре о „примарним“ и „секундарним“ правилима, где примарна правила регулишу понашање, а секундарна правила омогућавају промену и примену примарних правила. Келзенова „чиста теорија права“ наглашава значај хијерархије правних норми и процедуре у правном систему. С друге стране, представници психолошке теорије права, као што су Лав Петражицки и

Рудолф фон Јеринг, указују на важност психолошких и социјалних фактора у ефикасности права. Представници психолошке теорије права истичу да унутрашња осећања и морална уверења појединаца играју кључну улогу у прихватању и примени правних норми. Такође, наглашавају мотивацију и циљеве појединаца као важне факторе у правном понашању. Школа интересне јуриспруденције додаје још једну димензију разматрању ефикасности права, истичући да правни систем мора узети у обзир различите интересе у друштву и прилагодити се променљивим друштвеним условима. Према овом приступу, право је ефикасно само ако успева да балансира различите интересе и одржи социјалну стабилност и правду. Ефикасност права је такође повезана са његовом способношћу да се прилагоди новим изазовима и променама у друштву. Правни системи који су сувише крути и неспособни за прилагођавање могу постати неефикасни у светлу нових технолошких и социјалних промена. Стога је важно да правни систем буде довољно флексибилан и иновативан да одговори на нове изазове и потребе друштва. У закључку, ефикасност права је суштински услов за његову примену, али она зависи од више фактора, укључујући јасноћу и применљивост правних норми, постојање ефикасних механизма за спровођење, усклађеност са друштвеним вредностима и способност прилагођавања новим изазовима. Различите правне теорије и школе пружају разноврсне перспективе на ово питање, наглашавајући различите аспекте који доприносе ефикасности правног система. Ефикасно право не само да осигурава ред и правду у друштву, већ и гради поверење грађана у правни систем, што је од суштинске важности за његово одрживо функционисање.

XIV. Који фактори утичу на дуготрајност правног поретка?

Дуготрајност правног поретка представља сложен феномен који обједињује разноврсне, али међусобно испреплетане факторе, који заједно чине темеље стабилног и одрживог правног система. Ови фактори не само да обликују правни поредак већ и осигуравају његову трајност кроз време, упркос изазовима и променама које друштво неизбежно доживљава. Пре свега, правна кохерентност и стабилност представљају кључни услов за дуготрајност правног поретка. Кохерентност подразумева унутрашњу логичку повезаност и доследност у правном систему, која се огледа у јасности и предвидљивости закона. Када су закони јасно формулисани и разумљиви грађанима, они омогућавају боље поштовање и примену, што доводи до стабилности система. Насупрот томе, честе и непредвидиве промене у законодавству стварају несигурност и подривају поверење грађана у правни поредак. Легитимитет правног поретка је суштински фактор који се темељи на перцепцији праведности и транспарентности. Легитимитет није само питање формалне законитости већ и друштвене прихваћености закона и правних институција. Када грађани верују да закони и њихова примена одражавају правду и моралне вредности заједнице, већа је вероватноћа да ће подржати и поштовати правни поредак. Дакле, легитимитет се стиче кроз праведне законе и праведну примену тих закона од стране институција. Прилагодљивост и флексибилност правног система су од суштинске важности за његову дуготрајност. Правни системи морају бити способни да се прилагоде променама у друштву, технологији и међународним односима. Флексибилан правни систем који може брзо и ефикасно одговорити на нове изазове има веће шансе да остане релевантан и стабилан. Ова прилагодљивост укључује способност реформисања закона и развијање нових правних института и механизма. Делотворност правног поретка представља један од најважнијих фактора који утичу на његову дуготрајност. Делотворност подразумева ефикасну примену закона и правних норми, што се огледа у способности правног система да доследно и праведно спроводи прописе и обезбеђује правду. Када правни систем функционише делотворно, он успева да обезбеди брзу и адекватну реакцију на кршења закона, пружа правну заштиту грађанима и гарантује да се одлуке и пресуде спровode у пракси. Ефикасан правни систем подразумева низ компоненти које доприносе његовој делотворности. Прво, постојање добро организованих

институција је од суштинске важности. Судови, тужилаштва, полиција и друге правне институције морају бити опремљене адекватним ресурсима и особљем како би могле ефикасно да функционишу. Поред тога, процеси унутар ових институција морају бити јасни и транспарентни, омогућавајући брзо и правично решавање спорова. Делотворност такође зависи од квалитета законодавства. Закони морају бити јасно формулисани, разумљиви и примењиви у пракси. Када су закони компликовани или недоречени, то доводи до конфузије и неправилне примене, што подрива поверење грађана у правни систем. Стога је важно да законодавни процес буде темељит и да укључује експертску анализу како би се обезбедила квалитетна законодавна решења. Када правни систем делује делотворно, он успева да одржи поверење грађана и осигура стабилност и трајност правног поретка. Делотворност је основа на којој се гради легитимитет правног система, јер грађани верују да ће њихова права бити заштићена и да ће правда бити задовољена. На тај начин, делотворност директно доприноси дуготрајности и одрживости правног поретка.

XV. Закључак

Разматрање ефикасности и дуготрајности правног поретка отвара широк спектар питања која се дубоко укоренењују у филозофске темеље права. Питање ефикасности права није само питање формалне примене закона, већ и његовог суштинског разумевања као инструмента који одржава ред, правду и друштвену стабилност. У светлу ових разматрања, можемо закључити да је правни поредак много више од скупа правила, он је живи и динамични систем који одражава моралне и етичке вредности друштва које регулише. Прво и основно, ефикасност права зависи од његове способности да буде применљиво у стварном свету. Правни поредак мора бити јасан и разумљив како би појединци знали шта се од њих очекује. Јасноћа и прецизност правних норми су кључне за њихову ефикасну примену. Ако су закони нејасни или контрадикторни, грађани ће имати потешкоћа у њиховом поштовању, што ће довести до нарушавања правног поретка унутар једног друштва. Међутим, јасноћа и прецизност сами по себи нису довољни. За ефикасност правног поретка потребни су и адекватни механизми за његово спровођење. То укључује ефикасне судове, полицију и друге институције које обезбеђују да се закони примењују доследно и правично. Уколико не постоје ови механизми, чак и најбоље написани закони могу остати само мртво слово на папиру. Свакако је да легитимитет правног поретка представља темељ његове ефикасности и дуготрајности, али легитимитет није само питање формалне законитости, већ и перцепције праведности и правичности од стране грађана. Легитимитет се стиче кроз праведне законе и праведну примену тих закона, али и кроз транспарентност у раду правних институција. Прилагодљивост и флексибилност правног система су од суштинског значаја за његову дуготрајност. Друштва се непрекидно мењају и развијају, и правни поредак мора бити способан да се прилагоди тим променама. Ово укључује не само реформе постојећих закона већ и развој нових правних института и механизма који могу одговорити на нове изазове. Флексибилан правни систем је онај који може брзо и ефикасно одговорити на промене у друштву, што је кључно за његову стабилност и дуготрајност. Коначно, дуготрајност правног поретка зависи и од његове способности да одржи поверење у друштву као целини и сваком од грађана појединачно. Поверење је крхко и може се лако изгубити ако грађани осете да правни систем није праведан или ефикасан. Поверење се гради кроз доследну и правичну примену закона, транспарентност у раду правних институција и

адекватан одговор на изазове и промене у друштву. Напоследку, ефикасност права и дуготрајност правног поретка су дубоко испреплетени концепти који захтевају мултидисциплинарни приступ и континуирану евалуацију. Правни поредак мора бити јасан, применљив и флексибилан, са адекватним механизмима за спровођење и високим стандардима за правне професионалце. Легитимитет и поверење грађана су суштински за одржавање стабилности и дуготрајности правног система. Само кроз интеграцију ових елемената можемо осигурати да правни поредак не само опстане већ и напредује у све сложенијем и брзо мењајућем свету.

XVI. Литература

- Марко Трајковић – *Увод у право*, Ниш, 2022, Пунта
- Борислав Малиновски - *Злочин и обичаји у примитивном друштву*, Нови Сад, 2016, Медитеран
- Густав Радбурх – *Филозофија права*, Београд, 1980, Нолит
- Ханс Келзен – *Чиста теорија права – Увод у проблематику правне науке*, Београд, 1998, Правни факултет Универзитета у Београду
- Радомир Лукић, Будимир Кошутић – *Увод у право*, Београд, 2008, Правни факултет Универзитета у Београду
- Драган Митровић – *Теорија државе и права*, Београд, 2010, Досије студио
- Г.В.Ф Хегел – *Основне црте филозофије права*, Сарајево, 1980, Свјетлост
- Радомир Лукић – *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Београд, 1995, Завод за уџбенике и наставна средства Београд
- Платон - *Држава*, Београд, 2002, Београдски издавачко – графички завод
- Аристотел - *Никомахова етика*, Загреб, 1982, Каталогизација у публикацији Национална и свеучилишна библиотека
- Херберт Харт - *Огледи из филозофије права*, Београд, 2003, Плато
- Џон Ролс, *Теорија правде*, Подгорица, 1998, ЦИД
- Имануел Кант - *Заснивање метафизике морала*, Београд, 1981, Београдски издавачко – графички завод
- Г.В.Ф. Хегел - *Основне црте филозофије права*, Сарајево, 1980, Свјетлост
- Рудолф фон Јеринг - *Циљ у праву*, 1998, ЦИД, Подгорица
- Лав Јосифович Петражици - *Теорија права и морала*, 1999, ЦИД, Подгорица
- Херберт Харт - *Појам права*, 2013, Службени гласник, Београд
- John Rawls - *Theory of Justice*, 2009, Harvard University Press
- Hans Kelsen - *Reine Rechtslehr*, Franc Deuticke, 1934, Leipzig und Wien
- Роско Паунд - *Јуриспруденција I*, 2000, ЦИД, Београд
- Гвифо Фасо - *Историја Филозофије права*, 2007, ЦИД, Подгорица
- Милош Ђурић - *Историја хеленске етике*, 1976, Београдски издавачко – графички завод, Београд

- John Austin - *The province of Jurisprudence Determined*, 1995, Cambridge texts in the history of political thought, Cambridge University Press
- Hans Kelzen - *General theory of the norms*, 1991, Clarendon Press, United Kingdom
- Herbert Hart - *Essays in jurisprudence and philosophy*, 1983, Oxford University Press
- G.W.F. Hegel, *Историја филозофије II*, 1983, БИГЗ, Београд
- Никола Висковић – *Теорија државе и права*, 2001, Центар за дописно образовање, Загреб

XVII. Сажетак

Делотворност правде и дуготрајност правног поретка

Мастер рад "Делотворност правде и дуготрајност правног поретка" имао је за циљ разматрање ефикасности права и дуготрајности правног поретка отвара дубока филозофска питања о суштини права као инструмента друштвеног реда. Позитивно право није само скуп норми, већ динамички систем који мора да буде јасан и примењив у стварном свету и свакодневном животу појединаца једног друштва. Његова ефикасност зависи од јасноће правних норми, присутности адекватних механизма за спровођење, као и од легитимитета који се гради кроз перцепцију правде међу грађанима. Легитимност, утемељена на друштвеном прихватању, игра кључну улогу у одржавању поверења у правни систем. Дуготрајност правног поретка обухвата кохерентност и стабилност закона, као и њихову способност да се прилагоде променама у друштвеном и технолошком окружењу. Флексибилност правног система омогућава му да реагује на нове изазове, док његова делотворност осигурава правну заштиту грађана и поштовање права. Такође, квалитет правне норме директно утиче на поверење грађана, јер се кроз историју правне науке показало да нејасни или контрадикторни закони могу довести до њиховог непоштовања и злоупотребе. Ефикасан правни систем гради поштовање правних норми од старне појединаца на моралној основи и осигурава стабилност, док су континуитет и прилагодљивост кључни за његову дуготрајност. Коначно, делотворност правде и дуготрајност правног поретка су међусобно испреплетени концепти који захтевају мултидисциплинарни приступ и континуирану евалуацију. Правни систем мора остати релевантан и усклађен с моралним и етичким вредностима друштва, чиме се обезбеђује не само његова опстојност, већ и напредовање у сложенем и динамичном свету. Интеграција свих ових елемената ствара основу за стабилан правни систем који осигурава правду, ред и друштвену стабилност, чиме се доприноси развоју и просперитету заједнице.

Кључне речи: правна норма, правни поредак, делотворност, целисходност, дуготрајност, аксиологија права

XVIII. Abstract

The Effectiveness of Justice and the Longevity of the Legal Order

The master thesis on the topic The effectiveness of Justice and the Longevity of the Legal Order aimed to raise profound philosophical questions about the essence of law as an instrument of social order. Positive law is not merely a set of norms, but a dynamic system that must be clear and applicable in the real world and everyday life of individuals in society. Its effectiveness relies on the clarity of legal norms, the presence of adequate enforcement mechanisms, and legitimacy, which is built through the perception of justice among citizens. Legitimacy, founded on social acceptance, plays a key role in maintaining trust in the legal system. The longevity of the legal order encompasses the coherence and stability of laws, as well as their ability to adapt to changes in the social and technological environment. The flexibility of the legal system allows it to respond to new challenges, while its effectiveness ensures legal protection for citizens and respect for rights. Additionally, the quality of legal norms directly impacts citizen trust, as history has shown that unclear or contradictory laws can lead to noncompliance and abuse. An effective legal system fosters respect for legal norms on a moral basis and ensures stability, while continuity and adaptability are crucial for its longevity. Ultimately, the effectiveness of justice and the longevity of the legal order are interwoven concepts that require a multidisciplinary approach and ongoing evaluation. The legal system must remain relevant and aligned with the moral and ethical values of society, ensuring not only its survival but also progress in a complex and dynamic world. The integration of all these elements creates the foundation for a stable legal system that guarantees justice, order, and social stability, contributing to the development and prosperity of the community.

Key words: legal norm, legal order, effectiveness, purposefulness, longevity, axiology of law

XIX. Биографија

Аутор рада Мина Трајковић рођена је 31.03.1999. године у Нишу. Завршила је Основну школу "Доситеј Обрадовић" као носилац дипломе "Вук Караџић", а потом уписује Прву нишку гимназију "Стеван Сремац", друштвено језички смер, коју завршава са одличним успехом. Правни факултет Универзитета у Нишу уписала је школске 2018/2019 године, а дипломирала је 2023. године чиме је стекла звање дипломираног правника. Након завршетка основних академских студија уписује мастер академске студије права на Правном факултету Универзитета у Нишу, на смеру ужа теоријско – правна научна област, где полаже све предвиђене испите са просечном оценом 10,00. По завршетку основних студија обављала је приправнички стаж као судијски приправник Основног суда у Нишу, а тренутно ради као адвокатски приправник на вежби код адвоката Бранкице Орловић из Ниша.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: _____

Наслов мастер рада: _____

Ментор: _____

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом _____

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: _____

У Нишу, _____

Потпис аутора
